

UDK 811.163.4'367(497.16)
Pregledni rad

Miomir ABOVIĆ (Tivat)
Univerzitet Mediteran – Podgorica
abovicmiomir@t-com.me

DIHOTOMIJA PRAVILNO/NEPRAVILNO U JEZIKU U SVIJETLU SAVREMENIH POGLEDA NA STANDARDNI JEZIK

U radu se razmatra problem onoga što se može/ne može prihvatiti kao normativna konstrukcija u okviru određenoga jezika. Pokušavaju se iznaći pouzdani kriterijumi pomoću kojih bi se ustanovila granica između standardno prihvatljivih/neprihvatljivih konstrukcija, a zatim i primijeniti ti kriterijumi na konkretnome jezičkom materijalu. Istraživanje je sprovedeno na korpusu (prije svega) crnogorskoga jezika, a onda i ostalih jezika baziranih na štokavskome narječju.

Ključne riječi: *standardni jezik, jezička konstrukcija, sintagma, padež, leksema, fonološki lik, crnogorski jezik, sportski komentatori*

U drugoj polovini dvadesetoga vijeka pogled na pojam i/ili problem pravilnoga/nepravilnoga u jeziku i pojam standardnoga jezika u svjetskoj lingvistici doživio je korjenite promjene u odnosu na stavove prema njima lingvistike ranijih vremena. Tako je znameniti francuski lingvist Andre Martine u svojoj knjizi prevedenoj i objavljenoj u Zagrebu 1982. pod nazivom *Temelji opće lingvistike* ustvrdio da je lingvistika „...znanstveno proučavanje jezika“, a da „Znanstveno stoji u opreci prema preskriptivnomu“ (Martine 1982:1). I ugledni sarajevski jezikoslovac Midhat Ridanović u priručniku iz opšte lingvistike *Jezik i njegova struktura* (možda i najboljoj knjizi te vrste na jezicima nastalim na osnovi štokavskog narječja) konstatuje da je „...dominantan stav modernih lingvista... da u čisto lingvističkom smislu, ništa što prirodno kažete u svom maternjem jeziku ili dijalektu, slijedeći svoje intimno jezičko osjećanje, ne može biti nepravilno“ (Ridanović 1998:15). Na njegovom tragu je, u svojoj zanimljivoj knjizi *Čiji je jezik?*, i jedan od najistaknutijih hrvatskih lingvista mlađe generacije Mate Kapović. On tvrdi da „...ni o kakvoj 'pravil-

nosti' i 'nepravilnosti' u jeziku nema smisla govoriti. Sve što se uobičajeno govori je i pravilno. Eventualno se nepravilnostima mogu nazvati prave jezične pogreške, kada posve slučajno izgovorite neku riječ ili frazu krivo, npr. kad se pogreškom umjesto **pas i mačka** kaže **mas i pačka** ili kad se čovjek zabuni pa mu izleti **bio sam u kuće** umjesto **bio sam u kući**. U takvim se slučajevima može govoriti o jezičnim pogreškama, no, jasno, i to su opet posve normalne pojave, a i, kada se to dogodi, i govorniku i slušatelju je jasno da je riječ o pogrešci, za razliku od situacije kad kažete npr. **sa njom** (umjesto standardnog **s njom**), što vrlo često ni najžešće jezične cjepidlake neće primijetiti" (Kapović 2011:43). U lingvističkoj nauci jezika nastalih na bazi štokavskoga narječja, međutim, čini se da su i dalje dominantni kruti normativistički stavovi. Tome se ne bi trebalo čuditi kad su u pitanju srednjoškolski profesori jezika i književnosti koji fenomenu jezične djelatnosti pristupaju s možda manjom dozom zapitanosti i kritičkoga otklona, ali su svakako nejasni određeni napuci, preporuke, jezički savjeti i, konačno, zabrane koji potiču od strane (eminentnih) univerzitetskih profesora lingvistike. Evo jednoga tipičnog primjera: „Da bi se videlo kako je u ovim vrelim avgustovskim danima lektorska pažnja vidno oslabila, dovoljno je prelistati dnevnu štampu. Tako smo u samo dva broja jednih naših renomiranih novina čitali o 'najboljem filmu ikada', o poseti 'Bankoku' '(davne 1966.)', o oblakoderu u kome su 'po prvi put uključena sva svjetla', o 'tviningz čaju', 'rentgenima koji ne rade'. Ovde su se potkrale različite greške" (Stijović 2011:5). Prvu od tih „grešaka“ autorka opisuje i diskredituje na sljedeći način: „Konstrukcija 'najbolji film ikada' prevedenica je sa engleskog jezika, koja sve više uzima maha ulazeći u modu lako kao što to često kod nas biva s onim što ima prizvuk stranoga. Tako čitamo o najlepšem paru ikada, o najsigurnijem automobilu ikada, najgorem atletičaru ikada, najnižim cenama ikada itd. Prilog ikad(a) mora da stoji uz trpni pridev ili glagol određujući vreme dešavanja iskazane radnje: 'Najbolji film ikada snimljen (prikazan, viđen)', 'najsigurniji automobil ikada proizveden' ili 'najbolji film koji smo ikada gledali' i sl.

Može biti da se ovakav iskaz lako prima zato što se javlja najčešće u reklamama, za koje je karakteristično eliptično izražavanje, pa se pojedine reči podrazumevaju, može biti i zato što prilog ikad postoji i u našim izrekama (eliptičnim) poput: 'Bolje ikad nego ikad'. Ipak, rečenice poput 'Gledali smo sinoć najbolji film ikada', 'Imam najboljeg momka ikada' nepotpune su i ne mogu se pustiti u književni jezik. A svedoci smo da one sve više prodiru, pogotovo u jezik mladih" (Stijović 2011:5). Jezički preskriptivizam u tome i sličnim primjerima ogleda se u potpuno subjektivnim i na naučnim kriterijima neutemeljenim stavovima. Autorka u svojoj tvrdnji da prilog ikad(a) „... mora da stoji uz trpni pridev ili glagol“ očito polazi od činjenice da su prilozi zaista vrsta riječi koja prije svega i primarno stoji uz glagol prenebregavajući,

međutim, pri tome čak i definiciju priloga iz srednjoškolskoga udžbenika gramatike će se tvrdi da su prilozi „... reči koje stoje uz glagole, [ali i] prideve, imenice i druge priloge određujući ih po nekom od njihovih stalnih pratilačkih elemenata (mestu, vremenu, količini i sl.)“ (Stanojčić, Popović 2008:130). Jer, ako **najgori atletičar ikad(a), najbolji film ikad(a)** itd. proglasimo za nenormativne konstrukcije, šta onda sa sintagmama tipa **druga vrata desno, sprat iznad** itd. što su takođe nastale u procesu elizije, koje su sasvim uobičajene u svakodnevnome jeziku i koje niko ne proglašava nenormativnim? Ili, ako idemo u krajnost, jesu li nenormativne i rečenice tipa **Ja ću kupiti hranu, a ti piće** kod kojih je u drugoj klauzi elidiran glagol, a koje su takođe u opštoj upotrebi i još niz sličnih konstrukcija nastalih elizijom?

Potrebu da se jezik normira i da postoji standardni jezički varijetet bilo bi, naravno, besmisleno poricati. Citirani Kapović kaže o toj problematici da je „... posve ... jasno da je u moderno ustrojenu društvu potreban neki oblik standardnoga, tj. službenoga, jezika. Ne zato što 'i u jeziku treba biti reda' ili zato što 'jedna nacija treba imati jedan i jedinstven jezik' ili iz sličnih ezoteričnih razloga, nego iz jednostavnih praktično-funkcionalnih razloga – iz istih razloga iz kojih postoji i standardiziran sustav mjera, standardizirani prometni propisi i sl. Potreban je nekakav službeni oblik jezika kojim će se pisati službeni dokumenti i zakoni, kojim će se govoriti na javnoj televiziji, koji će općenito služiti kao koliko-toliko neutralno sredstvo sporazumijevanja i kao takvo se podučavati u školama“ (Kapović 2011:57). Standardni jezik, znači, valja promišljati i posmatrati ne kao neki obogotvoreni entitet u koji se nipošto ne smije sumnjati i koji je nedodirljiv, nego kao jezički varijetet čiji je cilj da obezbijedi elementarno korektnu komunikaciju u jednome društvu i spriječiti jezičko rasulo.

Centralno pitanje, međutim, jeste pitanje kvalifikovanja neke jezičke konstrukcije kao normativne odnosno nenormativne tj. povlačenja granice između onoga što se može „pustiti“ u standardni jezik i onoga što ne može. To pitanje svodi se na pokušaj uspostavljanja objektivnih kriterijuma na osnovu kojih se neka jezička konstrukcija može proglasiti normativnom ili nenormativnom. M. Kovačević navodi dva relevantna kriterijuma u tome pravcu – **kriterijum sistemnosti i kriterijum svrsishodnosti**. „Da bi jedna jezička činjenica dobila književnojezički status, gotovo nužan i najčešće i dovoljan uslov jeste da ona bude u skladu sa sistemom (da odgovara njegovim unutrašnjim zakonitostima), iako se njena normativnost ne mora svesti na njenu sistemnost. Jer 'jezična činjenica može zadovoljavati sistem, a da ne zadovoljava normu'. Prvi su slučajevi ekstralingvističke naravi (kad je u pitanju norma kao 'politički čin' i kad tad dovode u pitanje konzistentnost norme), drugi su rijetkost kod kojih sistemska činjenica nema upotrebnu vrijednost (najčešće se vezuju za sintaksičku normu).

Kriterijum sistemnosti kao osnovni potrebno je kombinovati još s kriterijem svrsishodnosti (koji podrazumijeva komunikativnostilsku vrijednost sistemne jezičke činjenice). Tako bi se metod **normativnosti**, van ortografske norme ... mogao temeljiti na kombinaciji kriterija sistemnosti i kriterija svrsishodnosti. Prvi uvažava jezičke a drugi komunikativne i stilističke zakonitosti. Ukoliko neka jezička činjenica zadovoljava oba kriterija, nužno bi morala steći normativan status, ukoliko pak jedan od njih ne zadovoljava, ne bi se mogla smatrati književnojezički prihvatljivom. Pri tom se potpuno iz kriterija isključuju 'jezičko osjećanje', 'jezik dobrih pisaca' a čak i 'frekventnosti u upotrebi' pošto takav model treba da omogući i procjenu normativne vrijednosti nikad zabilježenih jezičkih činjenica, a ne samo 'ovjeru potvrđenog'“ (Kovačević 1996 : 127).

Ponuđeni kriterijumi pružaju u velikoj mjeri pouzdan osnov za procjenu neke jezičke konstrukcije kao normativne/nenormativne i pored toga što je drugi kriterijum, kriterijum svrsishodnosti, opet u određenoj mjeri zavisao od subjektivne interpretacije. Ako sklad sa sistemnošću i svrsishodnošću uzmemo kao parametar mogućnosti prihvatanja određene jezičke konstrukcije kao standardnojezičke, onda mnoge (kvazi)normativne preporuke poput one koju smo citirali postaju besmislene baš kao što je besmisleno i odricanje takvim konstrukcijama statusa normativnih. (In)kompatibilnost s kriterijumima sistemnosti i svrsishodnosti omogućava nam pak, s druge strane, da neke jezičke konstrukcije markiramo kao nesumnjivo nenormativne. Evo nekoliko primjera takvih konstrukcija iz (prvenstveno) crnogorskoga i drugih jezika nastalih na osnovi štokavskoga narječja.

Jedna pojava koja je veoma frekventna u razgovornom stilu jezika koji se govori na teritoriji Crne Gore može se ilustrovati primjerima tipa **Stigao sam u Podgorici, Otputovao sam u Beogradu, Ušao sam u prodavnici** itd. Upotreba padeža mjesta (lokativa) u takvim primjerima, naravno, potpuno je nenormativna budući da navedeni glagoli zahtijevaju upotrebu padeža pravca (akuzativ) npr. **Stigao sam u Podgoricu** itd. Nije teško objasniti odakle ta supstitucija akuzativa lokativom u navedenim i sličnim primjerima – naime, najvažnija osobina tzv. zetsko-lovcenskoga dijalekta nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika, jednoga od dva dijalekta koji se govore na teritoriji Crne Gore, u oblasti sintakse je „... nepoznavanje opozicije između padeža mesta (lok. ili instr.) i padeža pravca (ak.) pri upotrebi predloga za mesto kao na, u, među, pod itd.“ (Ivić 1994:204-205). Radi se o poznatim primjerima tipa **Šedi u kuću, Ležim na krevet** itd. koji su okvalifikovani kao nenormativni. Izbjegavajući ogrešenje o normu u takvim slučajevima tj. upotrebu akuzativa uz glagole koje ne znače završetak kretanja u nekoj tački, veliki broj prošečnih govornika jezika na teritoriji Crne Gore otišao je u drugu krajnost – počeli su, naime, upotrebljavati lokativ ne samo uz glagole koji u svojoj semantičkoj

strukturi ne sadrže semu „završetak kretanja u nekoj tački“ i uz koje je lokativ normativan, nego i uz glagole koji sadrže tu semu, a koji zahtijevaju i uz koje je normativan akuzativ, a ne lokativ. Pitanje je koliki će opseg i domet imati ta jezička promjena čijim smo počecima svjedoci; njenu dalju sudbinu, zaživljavanje ili gubljenje njenih rezultata, pokazaće vrijeme; u ovome sinhronijskom preseku jezika, međutim, svakako je treba posmatrati kao remećenje norme i ukazivati na nju u tome svjetlu.

Odstupanja od pravilne upotrebe sriječemo i u sferi leksike. Za razliku od opisane promjene u upotrebi padeža koja se tiče kombinabilnosti jezičkih jedinica tj. spada u oblast sintakse i gramatike u užem smislu, deformacije u oblasti leksike su upadljivije i, samim tim, podložne snažnijoj kritici. Ovdje ćemo se osvrnuti na široku upotrebu dvaju leksema u neodgovarajućem fonološkom liku. Prva od te dvije foneme je glagol **faliti** čiji je regularni fonološki lik upravo takav, s fonemom **f** na početku, čije je značenje „... 1. (nekome ili bezl.) ne biti na raspolaganju, nedosta(ja)ti, (po)manjkati ... 2. ne biti prisutan gde se očekuje, biti odsutan, odsustvovati, izosta(ja)ti“ (RSJ 2007:1431). U svakodnevnome govoru, čak i kod ljudi od kojih se to nipošto ne bi očekivalo (čemu je autor ovoga rada i sam bio svjedokom), veoma često se srijeće, umjesto fonološkoga lika **faliti**, oblik **hvaliti** u značenju glagola **faliti**. Ta se pogrešna upotreba, prema našem mišljenju, takođe može objasniti „skretanjem“ u drugu krajnost – nastojanjem da se izbjegne izgovor određenih dijalektizama sa **f** umjesto grupe **hv** koji su, u formi sa **f**, u svijesti govornika jasno markirani kao nenormativni; naime, oblici kao **fala** (umjesto **hvala**), **pofaliti** (umjesto normativnoga **pohvaliti**), **ufaliti** (umjesto normativnoga **uhvatiti**) koji su veoma česti u svakodnevnom govoru i koji se jasno apercepiraju kao dijalektalni i nenormativni utiču da se **f** i u leksemi **faliti** koje je tu sasvim na mjestu počne zamjenjivati grupom **hv**. Iako se proces analogije zahvaljujući kome se javlja **hv** – umjesto **f** – u navedenoj leksemi sasvim uobičajen u jeziku, na glasovni lik **hvaliti** u značenju **faliti** treba upozoravati kao na neprihvatljiv između ostaloga i zbog toga što se stvara nepotrebna homonimija između **hvaliti** u značenju **faliti** i **hvaliti** u značenju „... isticati nečije vrline, vrednosti, lepotu...“ (RSJ 2007:1457) (mada, naravno, homonimiju limitira akcenatska razlika između dvaju glagola). Naročito bi na neprihvatljivost glasovnoga lika **hvaliti** u značenju **faliti** trebalo ukazivati u formalnome registru.

Slična upravo opisanoj je i učestala upotreba fonetskog lika glagola **proizilaziti** umjesto **proizlaziti**. Budući da je osnovni glagol **izlaziti**, izvedeni mora biti **proizlaziti**. Taj lik (proizilaziti), međutim, moguće da se doživljava kao zbog nečega nepotpun pa se nepotrebno počelo umetati **i** što je stvorilo nenormativan oblik **proizilaziti**.

Neprihvatljivost određenih jezičkih konstrukcija kao normativnih iz razloga stilske prirode ilustrovaćemo nekim, veoma frekventnim, konstrukcijama iz jezika sportskih komentatora. (Jezik sportskih komentatora inače je veoma interesantan, plodan teren za proučavanje raznovrsnih gramatičko-semantičkih fenomena). Prva od tih konstrukcija je imenička sintagma **šef struke**. U pitanju je posesivna imenička sintagma u kojoj bi zavisni član (imenica *struka* u genitivu jednine) trebalo da funkcioniše kao metonimijska zamjena za imeničku sintagmu **stručni štab**. Čitava sintagma **šef struke**, naravno, zamjenjiva je monoleksemskom jedinicom **trener**. Ako metonimiju definišemo kao stilsku figuru „... kod koje se zamjena odvija po susjednosti...“, a „susjednost pri tome može biti prostorna, vremenska, odnos sadržina – ono u čemu se sadržina nalazi ili uzročno-posljedična veza“ (Katnić – Bakaršić 2001:325), tj. kao stilsku figuru kod koje se značenje prenosi prema određenim stvarnim odnosima, dodirivanju ili povezanosti u prostoru i vremenu odnosno prema logičkoj vezi onda bi imenica **struka** i mogla, u neku ruku, funkcionisati kao metonimija za **stručni štab**, a čitava sintagma kao označitelj za trenera. Ali, zar ne bismo po istoj logici kapiten fudbalskog tima mogli nazvati **kapitenom fudbala**, upravnika popravno-gospodarskog doma **upravnikom popravka**, direktora pogrebne kapele **direktorom pogreba** itd. Ukratko, navedena sintagma djeluje poprilično izvještačeno, štoviše čak i smiješno.

Drugi primjer je glagolska sintagma **probiti nekoga** u smislu slomiti njegov otpor: *...probili su srpske igrače...* (RTCG 2, 7.09.2011.), *Endi Rodik ne može da probije Džeka Soka na mreži...* (Eurosport, 3.09.2011.) itd. Kao i u prethodnome slučaju, i tu je u pitanju slučaj metonimijske zamjene – konkretna ljudska biće metonimija su za određenu aktivnost tih bića, tj. otpor i odbranu u sportskoj igri. Izbor metonimije u takvim i sličnim primjerima nije, naravno, slučajaj. „Metonymic concepts allow us to conceptualize one thing by means of its relation to something else. When we think of a Picasso, we are not just thinking of a work of art alone, in and of itself. We think of it in terms of its relation to the artist, that is, his conception of art, his technique, his role in art history, etc. We act with reverence toward a Picasso, even a sketch he made as a teenager, because of its relation to the artist. This is a way in which the producer for product metonymy affects both our thought and our action“ (Lakoff, Johnson 2003 : 39). Možemo konstatovati da je posezanje za metonimijom razumljivo jer metonimija **ljudsko biće za djelatnost** čin slamanja odbrane protivničkog tima ili odbrane pojedinca (ako je riječ o sportskoj igri u kojoj se pojedinac bori protiv pojedinca), predstavlja kao akt slamanja samoga pojedinca – nosioca date aktivnosti, što je svakako veoma efektan način za postizanje punije percepcije i intenzivnijega doživljaja datoga čina. Ali, s druge strane, kolokacija **probiti čovjeka**, kroz primarno značenje glagola *probiti* „načiniti rupu, otvor, prodor u čemu, probušiti“ (RSJ:1055), neizbježno

referiše i na čin povređivanja ljudskoga bića pa bi je, i u žargonu sportskih novinara, trebalo izbjegavati.

Treći primjer u jeziku sportskih komentatora takođe je veoma frekventna konstrukcija, rečenica **Visi gol (nekome) u vazduhu**. Uz dužno razumijevanje potrebe komentatora da datu situaciju jezički uobliče tako da to zvuči što provokativnije i dramatičnije, ni u slikovitome izražavanju **višnja u vazduhu** nije sretno izabrana jezička kombinacija.

Rezimirajući, možemo reći da i u jeziku, uprkos ogromnim mogućnostima kombinovanja njegovih jedinica u izražajne svrhe, ipak mora biti nekih ograničenja. U procesu njegove standardizacije pak treba biti promišljen, strpljiv i fleksibilan. U protivnom, stvari mogu otići u neželjenom pravcu (čak i u kaos) kako u jeziku tako i u vanjezičkoj stvarnosti.

Literatura

- Ivić, Pavle (1994), *Srpskohrvatski dijalekti*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Kapović, Mate (2011), *Čiji je jezik?*, Zagreb: Algoritam.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Kovačević, Miloš (1996), *Suštastveno i mimogredno u lingvistici*, Podgorica: Unireks.
- Lakoff, George, Johnson, Mark (2003), *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
- Martinet, Andre (1982), *Osnovi opće lingvistike*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Stanojčić, Živojin, Popović, Ljubomir (2008), *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Stijović, Rada (2011), „Najbolji film ikada“, *Politika*, Kultura, umetnost, nauka, god. 55, br. 21:5, Beograd.
- Riđanović, Midhat (1998), *Jezik i njegova struktura*, Sarajevo: Šahinpašić.
- *Rečnik srpskoga jezika* (2007), Novi Sad: Matica srpska.

Miomir ABOVIĆ

Miomir ABOVIĆ

**THE CORRECT/INCORRECT DICHOTOMY IN THE
LIGHT OF MODERN VIEWS OF THE STANDARD
LANGUAGE**

This paper discusses the issue of what can / cannot be accepted as a normative structure within a given language. The author aims to identify reliable criteria for establishing the line between acceptable and unacceptable constructions, and then to apply those criteria to specific linguistic corpus. The survey was primarily conducted on the corpus of the Montenegrin language, and other languages based on the Štokavian dialect.

Key words: *the standard language, language constructions, syntagm, case, the Montenegrin language, sports commentators*